

BUXORO VA JUNG‘OR XONLIKLARI O‘RTASIDA SIYOSIY MUNOSABATLAR TARIXI.

Orziev Mahmud Zaynievich

Buxoro davlat universiteti, “Jahon tarixi” kafedrasida dotsenti,
tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Boltaev Oxun Obid o‘g‘li

Buxoro davlat universiteti, “Jahon tarixi” kafedrasida II-bosqich magistranti
Telefon: 99893 965 03 36

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10581800>

Annotatsiya. Ushbu maqolada XVIII asr boshlarida Markaziy Osiyodagi xalqaro munosabatlarda katta ta‘sir ko‘rsatgan Oyrat qabilalarining yagona davlat bo‘lib birlashish jarayoni sodir bo‘lgan. Oyratlar hali qabila ittifoqi bo‘lgan davrlardayoq o‘lja olish maqsadida Movarounnahr hududlariga bosqinchilik ishlarini amalga oshirganliklarini ko‘rsatib beradi.

Kalit so‘zlar: Oyratlar, Buxoro xonligi, Balx, Galdan-Selen, Imomqulixon, Movorounnahr, Xuroson.

ИСТОРИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ БУХАРСКИМ И ДЖУНГОРСКИМ ХАНСТВАМИ.

Аннотация. В данной статье в начале XVII века происходил процесс объединения ойратских племен в единое государство, оказавший большое влияние на международные отношения в Центральной Азии. Ойраты показывают, что они совершали набеги на территории Моваруннахра с целью добычи добычи еще в период племенного союза.

Ключевые слова: Айротлар, Бухарское ханство, Балх, Галдан-Селен, Имамкулихан, Моворуннахр, Хорасан.

THE HISTORY OF POLITICAL RELATIONS BETWEEN BUKHARA AND JUNGOR KHANATES.

Abstract. In this article, the process of uniting the Oirat tribes into a single state, which had a great impact on international relations in Central Asia, took place at the beginning of the 17th century. The Oirats show that they raided Movarounnahr territories in order to get booty even in the period of tribal union.

Key words: Ayrotlar, Bukhara Khanate, Balkh, Galdan-Selen, Imamqulikhan, Movorounnahr, Khorasan.

Tarixiy adabiyotlarda 1640 yil Jung‘or xonligi tashkil topgan sana sifatida tilga olingan.

Buxoro xonligiga navbatdagi bostirib kirish sanasi sifatida esa, 1706 yil tilga olingan bo‘lib, shu yili Ubaydullaxon (1702-1711 yy)ning Balxga isyonchi amirlarga qarshi harbiy yurishga otlangan vaqtda qalmoq (jung‘or)larga qarshi kurashish uchun Samarqandga yo‘l olganligibilan bog‘liq ma‘lumotlarni uchratish mumkin. Bundan tashqari 1709 yilda Ubaydullaxon yana qalmoqlarga qarshi turish maqsadida Samarqandga kelganligi tarixiy adabiyotlarda keltirilgan.¹ Bu esa Markaziy Osiyoda yangi qudratli Jung‘or xonligining vujudga

¹ Тулибаева Ж.М. Казахстан и Бухарское ханство в XVII – первой половине XIX в. – Алматы: Издательство «Дайк-Пресс», 2001. – С. 43.

kelganligini va o'sha davrda qudratli deb hisoblangan Buxoro xonligi bilan munosabatalari ziddiyatli tus olganligini ko'rsatadi.

Buxoro xonligi ijtimoiy-siyosiy hayotida qalmoqlar ta'siri oshganligini Ubaydullaxondan keyingi xon Abulfayzxon (1711-1747 yy) davrida sodir bo'lgan deb xulosa qilishga barcha asoslar etarli. Abulfayzxon o'z xavfsizligini 350 qalmoq va 150 xonazot (ruslar)dan iborat qo'riqchilarga ishonganligiga oid ma'lumotlar yuqoridagi fikr-mulohazalarimizni tasdiqlaydi.² Buxoro xonligiga Rossiya imperatori Pyotr I (1672-1682-1725 yy) ning elchisi sifatida kelgan Florio Benevini (1721-1725 yy) Buxoro xonligida qalmoqlar ta'siri katta ekanligini, xonning shaxsiy qo'riqchilari 350 tasi qalmoqlardan, 150 tasi xonazot (qul qilingan rus asirlari)dan ekanligini yozib qoldirgan.³

Abulfayzxon hukumronligi davrida Buxoroda qalmoqlar ta'sirining katta bo'lganligini Javshan qalmoq misolida ham ko'rish mumkin bo'lib, u Buxoro xonligi qushbegisi bo'lib ma'lum bir muddat davlat ishlari uning qo'lida to'planganligi qator tarixiy adabiyotlarda keltirib o'tilgan.

Bundan tashqari 1723 yilda Florio Benevini Buxoroda bo'lganida Jung'or xoni Tsevan-Rabdan elchisi Buxoroga kelib, Samarqanddan Abulfayzxon soliq olmasligi, Jung'or xoni qo'shin bilan kelishi va tartib o'rnatishi, Buxoro xoni uning yo'lidan chiqsa, Buxoroni ishg'ol qilishini ma'lum qilganligini yozib qoldirgan. Ushbu ma'lumot ham Jung'or xonligining Buxoro xonligi ustidan siyosiy ustunlikka ega ekanligini ko'rsatib beruvchi omillardan biri bo'lib hisoblanadi.

Buxoro xonligida XVIII asrning birinchi yarmida siyosiy parokandalik avj olgan bo'lib, hokimiyat uchun kurashlar deyarli to'xtovsiz olib borilgan. Siyosiy kurashlarning eng yirigi Kenagaslardan bo'lgan Ibrohim sulton va Abulfayzxon o'rtasida sodir bo'lib, Samarqandni egallab olgan Ibrohim suoton Abulfayzxoniga qarshi kurashda Jung'orlardan engilgan va Movarounnahr tomon chekingan qozoq-qo'ng'iroq, qoraqalpoqlardan yordam so'ragan. Bu esa Movarounnahrni etti yil davomida vayron etilishiga sabab bo'lgan. Talonchilar Qarshi, Shahrisabz, Hisor, Ko'lobgacha etib borganlar. Qozoqlarning bu kurashlarga qo'shilishiga ularni XVIII asrning birinchi yarmidagi qalmoqlar tomonidan bir necha bora talanishi, tazyiqqa uchrashi bo'lib, qozoqlarning O'rta juz qabilalari Samarqand va Buxoro hududlari tomon siljiy boshlagan.

Bu hududlarda o'z hududlariga ega bo'lish maqsadida esa ular siyosiy kurashlarga jalb qilingan deb xulosa qilish mumkin. Jung'orlar bosqini davrida qozoqlarning katta juzlari ilgari o'zlari yashagan Balxash ko'li bo'ylaridan Buxoro xonligi atroflariga ko'chib kelishi ularni ham siyosiy kurashlarga tortilishiga sabab bo'lgan.

Toshkent, Sayram, Turkiston kabi Sirdaryobo'yi shaharlari Jung'or xonligi va qozoqlar o'rtasidagi doimiy ziddiyatli hududga aylangan bo'lib, 1742 yilda jung'orlarning navbatdagi hujumi vaqtida Toshkentda yana hukumronliklarini o'rnatganlar. Ammo, jung'orlar sarkadasi Saray Manji tomonidan Samarqandni egallashga bo'lgan urinish muvofaqiyatsizlikka uchragan.

Badaxshon va Xo'jand viloyatlarini egallashga bo'lgan urinish ham barbod bo'lgan.

Shunday bo'lsada, bosqinchilar katta o'ljalar bilan ortga qaytganlar. XVIII asrning o'rtalarida siyosiy jihatdan parokanda bo'lgan Eron Nodirshoh Afshor (1736-1747 yy) hukumronligi davrida markaziy hokimiyat kuchayib, Eron qo'shni davlatlarga ham hujumlar

² Посланник Петра I на Востоке. Посольство Флорико Беневени в Персию и Бухару в 1718-1725 годах. - М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1986. - С. 125

³ Чимитдоржиев Ш.М. Взаимоотношения Монголии и Средней Азии в XVII-XVIII вв. - М.: Наука, 1979. - С. 25. - 84 с.

uyushtira boshlagan. Nodirshoh va Jung'or xonligini oltinchi xuntayjisi Tsevan-Dorji (1732-1749 yy) o'rtasida o'ziga xos kelishuv bo'lgan va ikki o'rtadagi davlatlarni bo'lib olish rejasi vujudga kelgan degan xulosaga kelishga asos bo'luvchi ma'lumotlar mavjud. Chunki, 1746 yilda Jung'or xoni Tsevan-Dorji Eron shohi Nodirshohga elchilar yuborib, qarindoshchilik aloqalarini yo'lga qo'yishga harakat qilgan. Singlisini Nodirshohga turmushga bergan va Nodirshoh elchilarga qalin puli sifatida 10 ming rubl miqdorda kumush pul bergan.⁴ Bu esa, yuqoridagi fikr-mulohazalarimizni asoslashga xizmat qiladi.

V.V. Bartold ma'lumotlarida Jung'or xonligi kuchaygan davrlarda Buxoro xonligi ham bu davlatga qaram hisoblangan. Ammo, bu qaramlik qaysi xronologik chegarada bo'lganligini ko'rsatib o'tmagan. Bizning fikrimizcha, Buxoro xonligining Jung'or xonligiga qaramligi Ashtarxoniylar sulolasining qulash arafasida ayniqsa kuchayib borgan. Ushbu fikrlarni asoslaydigan ma'lumotlar V.A. Moiseev tadqiqodlarida keltirilgan. Uning yozishicha, 1748 yilda Ashtarxoniy Abdulmo'min o'ldirilgani haqida Jung'or xonligi poytaxti Urguga kelgan elchilar shikoyat qilganlar. Muhammad Raximbiy hokimiyatni qo'lga kiritgandan keyin ham ashtarxoniylar tarafdorlari bir necha bora taxtni qaytarib olishga yordam berishni so'rab elchi yuborganlar. Bundan tashqari Buxoroda Muhammad Raximbiy mang'itlar sulolasini o'rnatish jarayonida qalmoqlar qo'l ostida bo'lgan Toshkentga Nurota va Sagarji beklari undan norozi bo'lib, qalmoqlarga shikoyat qilib kelganligi va Jung'or xonligidan Buxoroga taftish uchun elchilar kelgani, oxir-oqibatda Buxoro va Jung'or xonliklari o'rtasida kelishuvga erishilganligi V.V. Bartold tadqiqodlarida keltirib o'tilgan. Bu Jung'or xonligining Toshkentdagi noibi Buxoro xoni hatti-harakatlarini nazoratga olgan degan xulosani keltirib chiqaradi.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotdan tashqari Muhammad Vafo Karmanagiyning "Tuhfat al-xoniy" asariga tayanib, V.V. Bartold 1749 yilda yangi mang'itlar sulolasi o'rnatilish jarayonida Muhammad Raximbiy va uning raqiblarning siyosiy ziddiyatlarini hal qilish uchun Buxoroga Jung'or elchisi hakamlik qilish uchun kelgan va uning qarorini tinglashga, uni bajarishga majbur bo'lganlar. Bu tarixiy jarayon ham Buxoro xonligi tugatilish jarayonida Jung'or xonligiga qaram bo'lganligini tasdiqlaydi.

Jung'or xonligining qulash jarayonlari XVIII asr o'rtalarida sodir bo'lib, xonlik inqirozga yuz tuta boshlagan XVIII asrning 40-yillari ikkinchi yarmida taxtga da'vogarlarning o'zaro kurashlari avjga chiqqan. Onasi kanizak bo'lgan Tsevan-Dorji hukumronligiga qarshi kurash boshlagan Davatsini qo'llab-quvvatlashga moyil bo'lgan sarkardalarni ukasi Emanxuluni 15 ming qo'shin bilan Buxoroga hujum qilishga yuborgan. Jung'or xonligining Qo'qon xonligi bilan munosabatlari alohida tadqiqod mavzusi bo'lib, 1750 yilda Qo'qon xoni Abdugaribiy vafot etgan.

Taxtga o'tirgan kichik o'g'li Abduraxmon o'tirgan. To'qqiz oy hukumronligidan keyin uni mahalliy feodallar fitnasi sababli taxtdan tushirilib Marg'ilonga hokim qilib yuborilgan.

Abdugarimbiyning akasi Abduraxmonning ikkinchi o'g'li Irdona Qo'qon xonligining navbatdagi xoni qilib ko'tarilgan. Irdonaning akasi Jung'orlarga garov sifatida berib yuborilgan Bobobek Lama-Dorjiga o'zini Qo'qonga xon qilib qo'yish evaziga butun Buxoroni istilo qilishi va Jung'or davlati vassalli bo'lishni va'da qilgan. 1750 yilning kuzida Lama-Dorji qo'zg'olon ko'targan Toshkentga qarshi qo'shin yuborgan va shu bahonada Bobobekni Qo'qon taxtiga

⁴ Моисеев В.А. Джунгарское ханство и казахи (XVII-XVIII вв.). – Алма-Ата: Гылым, 1991. - С. 186.

o‘tqazgan. Ammo, Bobobek 1753 yilda O‘ratepaga yurish vaqtida vafot etadi va taxt yana Irdonabek qo‘liga o‘tgan. Bobobekning Buxoroni istilo qilish rejasi amalga oshmagan.

Xulosa qilib aytganda, Jung‘or xonligi Markaziy Osiyo hududida bir yarim asrga yaqin yirik siyosiy mavqega ega bo‘lgan davlat bo‘lib, Buxoro xonligi bilan siyosiy, iqtisodiy munosabatlar olib borgan. Ma‘lum bir muddat Buxoro xonligi Jung‘or xonligiga vassal darajasida ham bo‘lgan. Jung‘or xonligi tugatilish jarayonida ikki davlatning ittifoqi ham yuzaga kelgan bo‘lib, Jung‘or xonligi 1758 yilda rasman tugatilgan bo‘lsa, Buxoro amirligida ma‘lum bir qism, hududlar yo‘qotish evaziga bo‘lsada, mang‘itlar sulolasi o‘z mavqeini saqlab qola olgan.

REFERENCES

1. Моисеев В.А. Джунгарское ханство и казахи (XVII-XVIII вв.). – Алма-Ата: Гылым, 1991.
2. Тулибаева Ж.М. Казахстан и Бухарское ханство в XVJJJ – первой половине XIX в. – Алматы: Издательство «Дайк-Пресс», 2001.
3. Посланник Петра I на Востоке. Посольство Флорио Беневени в Персию и Бухару в 1718-1725 годах. - М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1986
4. Чимитдоржиев Ш.М. Взаимоотношения Монголии и Средней Азии в XVII-XVIII вв. – М.: Наука, 1979.
5. Бейсембиев Т. К. «Та’рих-и Шахрухи» как исторический источник. - Алма-Ата: Наука, 1987.